

Gerhard Lohfink

JÉZUS FELTÁMADÁSA ÉS A TÖRTÉNELMI KRITIKA

Forrás: „Bibel und Leben“ (Patmos-Verlag, D-4 Düsseldorf, Postfach 6213), 1968/1. szám. Kivonatos fordítás.

A szerző világi pap és szentírástudományi kutatómunkát folytat Würzburgban.

Mekkora a horderejük az Újszövetség kijelentéseinek Jézus feltámadásáról? Meg tudják-e alapozni biztosan és elégségesen a feltámadásba vetett hitünket?

Ez mindenekelőtt tisztán történelmi problémának látszik. Ez a látszólag tisztán történelmi probléma azonban valójában sereg elméleti kérdést is felölel. Lehetünk azon a nézeten, hogy a tisztán történelmi síkon az újszövetségi szövegekre vonatkozó véleménykülönbségeknek nem is kell olyan nagyoknak lenniök. Az álláspontokat valójában az az előzetes bölcséleti és világnézeti beállítottság távolítja el egymástól, amely a történelmi tényeket különféleképpen értelmezi. A Jézus feltámadásának valóságát illető volta-képpen döntések nem a történelem területén születnek meg, hanem már előzőleg.

Ezért helyénvaló, hogy a történelmi kérdésselvetés tárgyalását elméleti megfontolások előzzék meg, majd végül ugyancsak elméleti megfontolások fejezzék be. Ennek megfelelően az itt következő fejtegetések három részre tagolódnak:

I. Mit jelent egyáltalán a feltámadás?

II. Miként kell történelmileg megítélni a feltámadás mellett szóló újszövetségi tanúbizonyságokat?

III. Elégséges alapot szolgáltatnak-e ezek ahhoz, hogy Jézus feltámadásába vetett hitünket megalapozzák?

I. MIT JELENT EGYÁLTALÁN A FELTÁMADÁS?

Mindenekelőtt nyomatékosan ki kell jelentenünk: Amikor Jézus halálából feltámadt, nem halott tért vissza egyszerűen az evilági életbe, mint ahogy az a naimi ifjú feltámasztása alkalmával történt (Lk 7, 11—17). A páli levelek és az evangéliumok tanúsága szerint Jézus feltámadása nem csupán holttestének megelevenedése, hanem *eszkatológiai* esemény. Vagyis: Jézus feltámadásával már beköszöntöttek a Vég eseményei, a feltámadt Jézusban már megkezdődött az „új teremtés“, Jézus feltámadása a holtak általános feltámadásának első lépése. A Feltámadott és a feltámadás lefolyása tehát már nem alkotja részét a mi világunknak. Jézus feltámadásának teljesen más struktúráját az evangéliumok azzal fejezik ki, hogy egyetlen egyszer sem mesélik el a feltámadás lefolyását . . .

Ha tovább gondolkodunk azon a kijelentésen, amely szerint a feltámadás ebben az értelemben *eszkatológiai* esemény, akkor erre a következtetésre jutunk: A feltámadás lefolyása nem tartozik a mi tapasztalati, térbe és időbe zárt világunkba, következésképpen nem lehet minden további nélkül térben és időben rögzíteni.

Ebből természetesen az következik, hogy reál-ontológiailag nem lehet kijelenteni: Jézus feltámadása után 40 napig tartózkodott a földön, a 40. napon aztán felemelkedett a mennybe, és ott fenn a mennyben most évezredekken keresztül várakozik arra, hogy végül a parúzia alkalmával ismét megjelenjék itt a földön. Aki így gondolkozik, az mitikusan gondolkozik. Tévesen fogja fel ugyanis a bibliai kijelentés értelmét, jóllehet az látszólag egészen így hangzik.

Aki a kérdéses mondatok mitológiai struktúráját akarja kimutatni, az akár a tér, akár az idő oldaláról kiindulhat.

Az ilyen jellegű kijelentésekkel szemben alkalmazandó mítoszتانítás a *térbeliség* oldaláról nézve a legkönnyebb: Ha az Atya Jézust a feltámadásban megdicsőíti és felmagasztalja, akkor Ő így az Atya dicsőségében él. Egyáltalán nem látható be tehát, miként juthatna még közelebb az Atyához pusztán helyváltoztató mozgás útján. (Voltaképpen hova is kellene mennie?) A modern teológia egyébként joggal állítja, hogy a „mennyet“ egyáltalán és először éppen Jézus halálából való feltámadása hozza létre, hiszen Jézus megdicsőült embersége

az az egyetlen „hely“ (analóg értelemben), ahol az Atyát láthatjuk.

Jézus tehát már a feltámadás révén az Atyánál van. A feltámadottaknak nincsen átmeneti állapotuk. Ha a Feltámadott megjelenik tanítványainak, akkor már a mennyből jelenik meg. A „mennyet“ azonban nem szabad egyértelműen csillagsátornak vagy mitikusan égboltozatnak tekinteni, hanem a Feltámadotthoz igazodó dimenzióknak, ami nem mérhető a mi tér-idő világunk egységeivel.

Itt néhány szót kell szólni a *megjelenések* struktúrájáról is. Ezek a Feltámadott ön-megnyilatkozásai, kinyilvánulásai a maga saját dimenziójából. Terminológiai megállapítás kérdése, hogy ezt a — szükségképpen eszkatológiai vonásokkal felruházott — történetet *megjelenésnek* vagy inkább *objektív látomásnak* nevezük-e? A „megjelenés“ kifejezésnek az a tehetétele, hogy túlságosan gyakran visznek bele erősen mitologikus elképzelést. A Feltámadottat így aztán egyszerűen beleképzelik a földi koordinátarendszerbe, mintha csak alapjában véve akármelyik semleges megfigyelő vagy járókelő láthatta volna. Ez az elképzelés Krisztus esetében, vagy valóságos átmeneti állapotot tételez fel, vagy pedig a megdicsőült test bizonyos fajta anyagiasulását a háromdimenziós térben. Természetesen mindkét felfogás félreértés.

Az „objektív látomás“ fogalmát viszont azért kerüli sok teológus, mert attól tart, hogy összekeverik az alanyi (vagyis a puszta pszichogén) látomással. E fogalomban azonkívül nem fejlődik ki közvetlenül Isten, ill. Krisztus aktív, önmagát kinyilatkoztató tevékenysége.

Ha Jézus feltámadásának lefolyását *az idő oldaláról* szemléljük, akkor a következőket kell mondani: A mennyben nincsenek többé órák. Ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy ott nem létezik valami, amit legalább is *analóg értelemben* „időnek“ lehetne nevezni. Ellenben: ott már nem létezik a mi földi időnk. Ezért megengedhetetlen Krisztus feltámadása, megdicsőülése és parúziája közé „földi“ időegységeket iktatni, s a Feltámadott idejét a mi időnkkel párhuzamba állítani. Ez azt jelenti, hogy Krisztus oldaláról nézve a feltámadás, a megdicsőülés és a parúzia között nincsen „földi“ időkülönbség. Ha majd egyszer halálunkkal átszakítjuk az idő-határt, és eljutunk Krisztushoz, lehetséges, hogy nem csak a *már feltámadott*, hanem egyúttal az *éppen feltámadó* Krisztussal is találkozunk. A feltámadás tehát egyszerűen nem olyan tény, amely a múlthoz tartozik. A feltámadás a jelenben van: szétveti a történelem határait.

Nagyon érdekes, hogy a *végző események térbeli* „mítosz-

talánítását“ már régen elfogadtuk (leszámoltunk azzal, hogy a menny nem a Tejút mögött van valahol), az a felismerés viszont még nem tudott érvényre jutni, hogy a mennyei valóságot az időbeliség oldaláról sem foghatjuk fel primitíven. Talán most vetődik fel a kérdés: Hogyan is áll a dolog azzal a már az Újszövetség által is tanúsított hittétellel, amely szerint Jézus *harmadnapon* feltámadt? Ez a tétel szabatosan értelmezve csak azt mondhatja ki, hogy Jézust a harmadik napon vagy a harmadik naptól kezdve feltámadottnak fogták fel, illetőleg — az üres sírbolt ténye felől szemlélve —, hogy Jézus holtteste a harmadik napon már nem volt a sírban. A Feltámadott megjelenése és az üres sír azonban nem azonos magával a feltámadás eseményével. Ezek mind csupán a mi tapasztalati világunk felé történő kinyilvánulásai annak az eseménynek, amely egészen más dimenzióban zajlik le. Semmiféle okunk sincsen tehát arra, hogy a hitvallásból kiküszöböljük a harmadik nap dátumát, csupán helyesen kell azt értelmeznünk reál-ontológiai vonatkozásban.

Az imént tehát éles különbséget tettünk egyrészt maga a feltámadás, másrészt ama folyamatok között, amelyekben a feltámadás megnyilvánult. Ez a különbségtétel — úgy tűnik — nagyon is fontos. Ha mindig is világos lett volna, számos félreértésre egyáltalán nem került volna sor. A különbségtétel ugyanis azt fejezi ki, hogy csakis a Feltámadott megnyilvánulásai (vagyis a megjelenések és az üres sír) alkotják részét a mi tapasztalati, tér-idő világunknak, s így csak ezek közelíthetők meg történelmi módszerrel. Maga a feltámadás — a megnyilvánulásokat megelőzően — viszont kisiklik a történész kezéből.

Ha tehát a teológus állítja, hogy Jézus feltámadása nem történelmi tény, akkor nem szabad összerezzennünk, hanem előbb meg kell kérdeznünk, mi is e kijelentés pontos értelme? Ha az illető teológus azt állítja, hogy a feltámadás egyáltalán nem történt meg, akkor még mindig van időnk aggodalomra és tiltakozásra. Ha viszont azt állítja, hogy a feltámadás, eszkatológiai és transzcendens történés lévén, nem alkothatja a történettudomány közvetlen tárgyát, akkor igaza van.

A történész tehát nem foglalkozhatik egyébbel, mint a sír körüli eseményekkel és a megjelenésekkel. Figyelmünket most erre a történelmi problematikára irányítjuk.

II. HOGYAN KELL MEGÍTÉLNI AZ ÚJSZÖVETSEG TANÚBIZONYSÁGAIT A FELTÁMADÁSRÓL?

Aki manapság szakszerűen akarja értelmezni a Biblia akármelyik szövegét, annak elsősorban a szöveg irodalmi műfajára vonatkozó kérdést kell felvetnie.

Ha ezt a módszertani követelményt azokra az újszövetségi szövegekre alkalmazzuk, amelyek Jézus feltámadását mondják el, azonnal megmutatkozik, hogy az Újszövetségben a feltámadásról szóló szövegeknek két, műfaji szempontból alapvetően eltérő válfaja található meg: Egyrészt *rövid, hitvallásszerű* megfogalmazások, amelyekre mindenütt rá lehet bukkanni, de főként a levelekben, — másrészt kifejezett *elbeszélések*, amelyek csak az evangéliumokban fordulnak elő.

Jézus feltámasztásáról (ill. megdicsőítéséről) szóló hitvallások például a Róm 1, 3 kk; 1 Kor 15, 3—7; Mk 8, 31 par; Fil 2, 6—11; 1 Tim 3, 16. Csaknem valamennyi sokkal ősbibb, mint evangéliumaink feltámadási elbeszélései. Nemcsak azért, mert a Pál-levelek legalább 15—22 évvel a szinoptikus evangéliumok előtt íródtak, hanem azért is, mert ezek a megfogalmazások már jóval írásos rögzítésük előtt elterjedtek az Egyházban. Vagy a liturgiában volt szerepük kultikus énekeként (1 Tim 3, 16; Fil 2, 6—11), vagy a hitoktatás szolgálatában állottak (1 Kor 15, 3—7). Az ebből adódó következmény igen nagy jelentőségű: A Jézus feltámadásáról tanúskodó legősibb szövegek nem a mai történetírás értelmében vett semleges szövegek, hanem *hitvallások*.

Fordítsuk most figyelmünket a *feltámadás elbeszéléseire*. Itt különbséget kell tennünk ama elbeszélések között, amelyek az üresen talált sírral foglalkoznak, és azok között, amelyek a Feltámadott megjelenéseit tartalmazzák. Eredetileg ugyanis két különböző dolog volt a sírra és a megjelenésekre vonatkozó elbeszélés. Márknál és Lukácsnál ezt még félreérthetetlenül fel lehet ismerni: ők — következképpen — nem tudnak arról, hogy Krisztus a sírnál megjelent volna. Rövidesen azonban összeömlik a két elbeszélési típus... A sírboltnál történtek és a megjelenések elbeszéléseinek ez az összeötvöződése mutatja, mily kevésbé várhatjuk az evangéliumok feltámadás-történeteitől, hogy pontos történelmi hűséggel adják vissza az események külső lefolyását. A meglehetősen nagyszámú ellentmondás félreérthetetlenül utal erre...

Hogyan kell magyaráznunk ezeket az ellentmondásokat az evangéliumok között? Mindenekelőtt azt a tényt kell figyelembe vennünk, hogy a feltámadást illető elbeszélések, úgy, amint ma előttünk vannak, hosszabb hagyomány-történeten mentek keresztül. Az elsősorban szájhagyománnyal történt továbbadás során bizonyos vonások bekapcsolódtak a történetbe, mások elmaradtak, eredetileg különálló elbeszéléseket egyesítettek, s az egyik elbeszélés motívumai átkerültek a másikba. Amikor pedig az evangelisták bele-
szóltak evangéliumaikba az áthagyományozott elbeszéléseket, újra átdolgozták az anyagot.

Az egyrészt a szájhagyomány folyamatában, másrészt az evangelisták szerkesztő munkájában érvényesült formáló törekvéseket szerkesztési, hitvédelmi és teológiai törekvések-re lehet osztani.

Az Apostolok Cselekedetei szerint Jézus utolsó megjelenésére a feltámadás után 40 nappal került sor (vö. Ap Csel 1, 3). Lukács viszont úgy írja evangéliumát, hogy minden elfogulatlan olvasónak el kell fogadnia: Jézus utolsó megjelenése még Húsvét napján következett be. Mármost nagyon valószínű, hogy Lukács evangelistának két különböző időpont állt volna rendelkezésére Jézus utolsó megjelenéséről. Egészen biztosan meg volt győződve arról, hogy Jézus Húsvét után még hosszabb időn keresztül megjelent tanítványainak. Ha tehát az Apostolok Cselekedeteivel ellentétben ez a Lukács-evangélium végén leírt időszak túlságosan sűrítettnek látszik, ennek egyszerűen az az oka, hogy Lukács be akarta fejezni evangéliumát, s ezért az eseményeket perspektivikus rövidülésben állítja az olvasó elé. Ez lenne tehát példa a szerkesztési törekvésekre.

Különösen feltűnő módon alakították a feltámadási elbeszéléseket a hitvédelmi törekvések. Jeruzsálemben már nagyon korán keringhetett az a híresztelés, hogy a kivégzett Jézus holttestét maguk a keresztények tüntették el, s ők maguk terjesztették el a feltámadásról szóló mesét (vö. Mt 28, 15). A zsidók e légbőlkapott elbeszélésére válaszoltak a keresztények az (éppen annyira légbőlkapott) történettel az alvó, majd megvesztegetett sírórségről. Ez az elbeszélés ugyanis szükségszerűen feltételezi, hogy a zsidók már nagypénteken tudták: Jézus harmadnapon feltámad (vö. Mt 27, 62—66). Ezzel szemben nyilvánvaló, hogy ezt még a tanítványok sem tudták. „Keresztre feszítették” — mondják az emmauszi tanítványok —, „mi

viszont azt reméltük, hogy ő fogja megváltani Izraelt“ (Lk 24, 20 k.). E mondat meglehetősen pontosan tükrözi a tanítványok nagypéntek utáni valóságos hangulatát . . .

Egészen más jellegű ellenvetéseket tettek Jézus feltámadásával szemben hellenisztikus oldalról: amit a tanítványok a megjelenések során láttak, az a kivégzett lelke, tehát valamiféle kísértet. Az ősegyháznak a feltámadás valódiságát ily módon meghamisító elmélettől is el kellett magát határolnia. Főként Lk 24, 36—43 jelentős ebben a vonatkozásban: „Miközben erről beszéltek, Jézus megjelent közöttük . . . Zavarukban és félelmükben azt hitték, hogy szellemet látnak. De ő így szólt hozzájuk: Nézzétek kezemet és lábamat . . . Tapintsatok meg és lássátok! A szellemnek nincs húsa és csontja“. A Feltámadott igazolásképpen még darabka sült halat is eszik.

Alljon itt legalább egy példa arra is, amit *teológiai* törekvésnek neveztünk: Mt 28. 19 sk.-ben a Feltámadott parancsot ad tanítványainak a világ megtérítésére. Az isteni Háromság nevében meg kell keresztelniök a népeket. A világ megtérítésének feladata viszont valójában csak lassanként vált tudatossá az ősegyházban: sok nehézségen kellett még átesniök, míg megtették az első lépéseket a pogányok felé. Az első időkben — továbbá — még nem ismerték a Háromságot idéző keresztelési szöveget sem, hanem Jézus nevében kereszteltek (vö. 1 Kor 1, 13). Ez rávilágít arra, hogy a Máté-evangélium nagyszerű befejezése nem más, mint a későbbi fejlődés értelmében vett teológiai kifejtés.

Itt meg kell elégednünk e néhány példával. Ezek azonban máris elég világosan megmutatják, hogy az Újszövetség feltámadási elbeszélései nem a modern történetírás értelmében vett történeti tudósítások. Ha valaki megkísérli, hogy meghatározza eme elbeszélések irodalmi műfaját, leginkább *hithirdető elbeszéléseknek* nevezhetné őket. Azt a hithirdető kijelentést szolgálják, hogy Jézus feltámadt halottaiból. Nem tudományos irattár számára kívánnak anyagot szolgáltatni, hanem tanúskodni koruk embere előtt Jézus feltámadásáról. Hogy azonban ez a tanúskodás megfeleljen a tényeknek, a hithirdetést nem lehetett úgy végezni, mint kezdetben (nem szabad elfelejtenünk, hogy az esemény óta akkor már 30—40 esztendő telt el!). Időközben tehát már átgondolták a feltámadás jelentőségét, az eseményeket az utánuk következő időszak elmélyülő teo-

lógiai érzékével magyarázták, mélyebben ragadták meg, s a támadásokkal és a félremagyarázásokkal szemben védelmükbe vették a feltámadás valóságos voltát. Mindezt elbeszélő módszerekkel tették, amint az akkoriban szokásos és elfogadott volt. A feltámadás hitének mindez a kifejtése és elmélyítése, a történetnek a téves értelmezésekkel szembeni védelme beolvadt a feltámadásról szóló ma előttünk fekvő elbeszélésekbe, és meghatározta ennek struktúráját.

Számos hívőnek még manapság sincs érzéke az iránt, hogy mit jelent a teológiai kifejtés és elmélyítés. Megigézve merednek a két lehetőségre: Szó szerinti ragaszkodás a bibliai elbeszélés mindenegyves vonásához, mintha csak történeti dokumentum-tudósításról volna szó (az mindenestre már elterjedt, hogy ez így lehetetlen), — vagy a bibliai elbeszélések nagy részleteinek félresöpzése, mintha legendák volnának, amelyek elveszítették számunkra jelentőségüket. Mindkét véglet hamis és szakszerűtlen.

Az evangéliumok feltámadási elbeszéléseit mindazon igazságok teológiai kibontásaként kell értelmeznünk, amelyeket a tanítványok a húsvéti történések alkalmával először csak az öntudatos és fogalmi megismerést megelőző módon tudtak meg a megdicsőített Krisztus valóságáról. Nekik a kifejtés alkalmával nem annyira az események külső lefolyása volt fontos, hanem a történés belső valóságának visszatükrözése és megvilágítása.

Az a tény, hogy komolyan vesszük ezt a teológiai kibontást, természetesen nem akadályozhat meg abban, hogy a húsvéti események külső történeti lefolyása iránt is érdeklődjünk . . . A kérdés elsősorban az üres sírra vonatkozik, majd pedig a megjelenésekre.

Az üres sír megtalálásáról szóló legkorábbi elbeszélés Márk Evangéliuma 16. fejezetében található, az 1—8. versekben. Nyugodtan feltételezhetjük, hogy az elbeszélésben már hatékonyan érvényesültek az egyes szerkesztési, hitvédelmi és teológiai törekvések. Ezek azonban semmiképpen sem jogosítanak fel arra, hogy a Mk 16, 1—8-at a maga egészében egyszerűen legendának tekintsük. Mégpedig a következő okok miatt:

1. Mk 15, 42—47 szerint Jézust arimateai József „előkelő tanácsos” temette el szombat előestéjén . . . Fontoljuk meg,

hogyan ez mit jelent: Jeruzsálemben, ott, ahol kivégezték és eltemették, valamivel később tanítványai a széles nyilvánosság előtt hirdetik, hogy Jézus feltámadt halálából. A halálból való feltámadás azonban a korabeli zsidók szemében szükségképpen a *test feltámadását* jelentette. Az Ősi közösség tehát egyáltalán nem hirdethette volna Jézus feltámadását, ha nem tudta volna, hogy sírja ténylegesen üres . . .

2. Ha az üres sír megtalálásáról szóló elbeszélés legenda lett volna, amit a keresztyének csak azért találtak ki, hogy cáfolhatatlan bizonyítsák álljon rendelkezésükre Jézus feltámadásáról, akkor nagyon nehéz belátni, miért éppen *asszonyokkal* találtatták üresen a sírt. Az elképzelhető legrosszabb tanúkat állították volna ugyanis, ha a sírt csak asszonyok találták volna üresen, mert az akkori zsidóság felfogásában az asszonyok egyáltalán nem voltak jogosultak a tanúskodásra . . .

3. További érv is szól amellest, hogy az üres sírról szóló elbeszélés egyáltalán nem legenda: A feltámadási elbeszélések (vö. 1 Kor 15, 4) már legősibb megfogalmazásaiban is megtalálható az a kijelentés, hogy Jézus a *harmadik napon* támadt fel . . . A legjobb és legkevésbé erőszakolt magyarázat egyszerűen az, hogy a harmadik nap már kezdettől fogva igen nagy szerepet játszott a hagyományban, mégpedig, mivel ebben az időpontban fedezték fel, hogy a sír üres.

Mіндеzen érvek súlyánál fogva éppen a lelkiismeretes és kritikus történész nem teheti meg, hogy a sírról szóló elbeszélést teljes egészében a legendák világába utalja. E megfontolások természetesen nem szolgáltatnak történelmi érvet a feltámadás mellett. Az üres sír ténye azonban még nem is a feltámadás. Ezt előbb még értelmezni kell.

Akik Jézus feltámadását vitatták, az első századtól kezdve napjainkig igen sok éleselméjűséget és képzelőerőt vetettek latba, hogy magyarázatot találjanak az üres sírra . . . Túlságosan kiérződik az a szándék, amely e magyarázatokat élteti: „Nem történhetett meg az, aminek nem szabad megtörténnie“! Sokkal komolyabban kell viszont vennünk azt a felfogást, amely szerint Jézus sírját már az első naptól fogva senki sem ismerte, s így későbbi legenda volna a sírhatételről, de még inkább az üres sír megtalálásáról szóló elbeszélés. Ezzel szemben láttuk, hogy miért nem lehet a Jézus sírja körüli történéseket egyszerűen és sommásan legendának bélyegezni. Az a

megoldás is túlzott leegyszerűsítés, amely mindent legendának tulajdonít. Egyébként azonban nagyon is elgondolkoztató, hogy az üres sírral kapcsolatos zsidó polémia sohasem vitatta az üres sírbolt tényét, csupán másképp értelmezte. Ez döntő érv ama elmélet ellen, amely szerint a sír egyáltalán nem lett volna ismeretes, hiszen akkor az egész zsidó polémia egészen más formát öltött volna! Tehát egyetlen olyan történelmileg megnyugtató lehetőség sincs, amely ki tudná magyarázni az üres sír tényét.

Ennek ellenére mégis hangsúlyoznunk kell: az üres sír ténye még nem maga a feltámadás. Ugyanígy vélekedett egyébként az őskeresztény hagyomány is. Lukácsnál olvassuk, hogy a tanítványok nem váltak egyszeriben hívőkké az üres sír hírére (Lk 24, 11), s az üres sír értelmét és jelentőségét mind a négy evangéliumban először az angyalnak kell megmagyaráznia. Ez azt jelenti, hogy *önmagában tekintve* az üres sír jelensége kétértelmű, s lehetővé teszi a legelterjedtebb magyarázatokat is.

Fordítsuk most figyelmünket a *megjelenésekre*, és vizsgáljuk azokat — mint már az üres sír esetében is — szigorúan történelmi szempontból. Ebben a tekintetben nem az evangéliumok szolgálatják a kiindulópontot, hanem az egyáltalán birtokunkban lévő feltámadás melletti tanúságok legősibbje, az 1 Kor 15, 3—8. Ez így szól:

„Elsősorban azt hagytam rátok, amit magam is kaptam: Krisztus meghalt bűneinkért, amint az Írás is mondja. Eltemették és harmadnapon feltámadt. Ez is az Írás szerint. Megjelent Péternek, aztán a tizenkettőnek. Majd egyszerre több mint ötszáz testvérnek jelent meg, akik közül a legtöbb még ma is él, néhány pedig már meghalt. Azután Jakabnak jelent meg, majd valamenyny apostolnak. Mindnyájuk után pedig, mint idéetlenek, nekem is megjelent“.

Pál az első Korintusi levelet 55-ben vagy 56-ban írta Efezusban. Az általa idézett hitvallás azonban sokkal régiebb ennél. Pál ugyanis ezt a megjegyzést bocsátja előre: „Elsősorban azt hagytam rátok, amit magam is kaptam“ (15, 3). Vagyis: azt a megfogalmazást, amit a megjegyzés után leír, Pál már korábban és más misszionáriusoktól, hitvallóktól vette át, majd pedig továbbadta a korintusiaknak. Így, az 1 Kor 15, 3—8 feltámadási tanúbizonysága segítségével meglehetősen közel tudunk férkőzni magukhoz az eseményekhez is. A kiindulópont azonban valójában még sokkal kedvezőbb a történelmi módszer számára. Pál

ugyanis arról tanúskodik az általa idézett hitvallás után, hogy a Feltámadott neki magának ugyanolyan módon jelent meg, mint az apostoloknak: „Mindnyájuk után pedig, mint idétlennek, nekem is megjelent“ (15, 8). Ez a kijelentés *első kézből* származó tanúságtételt kínál fel, ami a történész számára rendkívül értékes . . .

Tegyük fel tehát a kérdést: mi a tartalma az 1 Kor 15, 3—8 feltámadási tanúbizonyosságának? Pál egymásután több megjelenést is felsorol. Krisztus megjelent Kéfásnak, aztán a tizenkettőnek, majd „egyszerre több mint ötszáz testvének“ — s itt hozzáfűzi: „... akik közül a legtöbb még ma is él, néhány pedig már meghalt“. Ezzel azt akarja mondani, hogy meg lehet tőlük tudakolni, mi volt az, amit átéltek. E közbeiktatott megjegyzés után ismét a hagyományé a szó, amely a Jakab és a tizenkét apostol előtti megjelenésekről is tud. Ezeket az adatokat nem lehet az evangéliumok húsvéti elbeszéléseivel tökéletesen összhangba hozni. Azok ugyanis egyáltalán nem tudósítanak a Jakab és az ötszáz testvér előtti megjelenésről, a Péternek történt megjelenésre csupán utalnak (vö. Lk 24, 34), mindenekelőtt azonban teljesen bizonytalan, hogy mi felel meg bennük a tizenkettő és az összes apostol előtti megjelenésnek. Az 1 Kor 15, 3—8 feltámadási tanúbizonyosságából mindenesetre azt következtethetjük, hogy Krisztus elsősorban Péternek jelent meg, s hogy ezen kívül megjelent a tizenkettő előtt, és hogy azután még több megjelenés következett, a tanítványok szélesebb köre előtt is.

Nagyon nehéz és még mindig vitatott az a kérdés, hogy vajon Galileában vagy pedig Jeruzsálemben került-e sor az első megjelenésekre . . .

A történelmi szempontból legnehezebb kérdés most vetődik fel: Hogyan kell voltaképpen értelmeznünk azokat a víziókat, ill. megjelenéseket, amelyekről az egész idő alatt szó volt? Manapság egyáltalán nem vonják kétségbe, hogy ilyen jelenségek valóban előfordultak. A kérdés csak az, miként kell őket értelmezni?! Vajon nem a tudatalatti kivetítődései voltak-e ezek az élmények, amelyek hatása alatt az apostolok meg voltak győződve arról, hogy a Feltámadottat látják? Hiszen a tanítványok mégsem hitték, hogy Jézus ügye egyszerűen végetért, s így bensejük-ből állt elő Mesterük képe, aki nem ragadt meg a halálban, hanem tovább élt. Ebben az esetben a vágy lett volna a megjelenések szülőanyja. — Itt, ezen a ponton bukkannak

fel a voltaképpen nehézségek. Vajjon valóban ki tudjuk-e zárni a pusztán alanyi víziók lehetőségét?

Először is a következőket kell mondanunk: A megjelenések *tartama* ellene szól a pusztán alanyi vízióknak: nem csak *egyetlen* napon voltak megjelenések, hanem amiként a források világosan kimondják, hosszabb időtartamra terjedtek ki. A pusztán alanyi víziók ellen szól azonban az is, ami még fontosabb, hogy a megjelenések a *legkülönbözőbb személyeknél és csoportoknál* fordultak elő.

Gondoljunk például arra a megjelenésre, amely „egyszerre több mint ötszáz testvér előtt” történt, és amelyről Pál az első Korintusi levélben beszél. Aki ezt a megjelenést tisztán pszichogén módon akarja megmagyarázni, csak akkor jut dűlőre, ha kölcsönös szuggesziót vagy pedig hatásos tömegpszichózist tételez fel. De ha még valaki kész is volna arra, hogy ilyen messze menjen, — hogyan magyarázná meg Pál élményét, akinél kizárt volt a többi keresztény részéről jövő szuggeszió esete, és akinek egyáltalán nem állt érdekében, hogy Krisztus ügye tovább éljen! Ellenkezőleg: Pál üldözte a keresztényeket.

Az Úr testvérével, Jakab személyével kapcsolatban is világos, mennyire különfélék voltak azok a csoportok, akiknek a Feltámadott megjelent. Jakab nem tartozott a tanítványok köréhez, hanem Jézus rokonaihoz; az evangéliumok e rokonok és Jézus között feszültségekről tanúskodnak. Elég ehhez a Mk 3, 21-et és Jn 7, 5-öt idézni! Húsvét után viszont Jakab mégis vezető szerepet játszik a jeruzsálemi közösségben. Hogyan lehetséges ez? A magyarázatot az 1 Kor 15, 7 szolgáltatja. Jakabnak megjelent a Feltámadott, s szerepét ez a tény törvényesítette.

Péter, Jakab és Pál mindenesetre három olyan ember, akinek különböző származása, érdekei, céljai voltak, és Jézus ügyével más és más módon álltak kapcsolatban.

Lélektani konstrukcióhoz kell fordulnia annak, aki pozitívan akarja megmagyarázni, hogy hogyan váltak ezek a tökéletesen különböző emberek alanyi víziók áldozataivá, miután Jézus élete katasztrófába torkolott . . .

Ezekben a mind a mai napig újra meg újra kidolgozott konstrukciókban ez a közös: *A tanítványok lelkében kialakul a hit — és ez idézi elő a víziókat.* Az Újszövetség szerint viszont a dolog megfordítva van: *Éppen a Feltámadott megjelenései idézik elő a feltámadás hitét.*

Nem vagyok képes belátni, hogy lelkiismeretes történé-

szek hogyan tudják éppen az ellenkezőjére csavarni a források annyira egyértelmű kijelentéseit (mindenekelőtt Pál önvallomását). Karl Barth-tal valóban azt kell modanunk: „Kritikusabbaknak kellene szerintem a történelem-kritikusoknak lenniük!” (*Der Römerbrief*. München, 1922. X. 1.).

Fontoljunk meg még egy szempontot: A pusztá pszichogén kivetítés sem nélkülözhet bizonyos előzetes feltételeket és bizonyos előzetes tudati adottságokat. Aki annak idején arra a bizonyosságra jutott, hogy Jézus feltámadt, annak valamilyen formában számolnia kellett a feltámadással. De vajjon ez volt-e az eset Jézus tanítványainál?

Aki tisztán akar látni ebben a dologban, annak mindenekelőtt azt kell ismernie, milyen helyet foglalt el a halálból való feltámadás a zsidó gondolkodásmódban egyáltalán. Ma azt mondanánk, hogy a „végső dolgokról” szóló tanításba tartozott. A Jézus korában élő zsidók legtöbbje meg volt győződve arról, hogy Isten a történelem végén fel fogja támasztani a holtakat sírjukból. A feltámadásról szóló kijelentés tehát abba az eszmekörbe tartozott, amely a *világ végére* vonatkozott. A teológia ezeket a kijelentéseket eszkatológiai kijelentéseknek nevezi. Ez viszont azt jelenti, ha a tanítványok akkoriban Jeruzsálemben azt hirdették, hogy Isten Jézust feltámasztotta holtából, úgy ez — zsidó eszmei feltételeik alapján — azt a meggyőződést is magába foglalta, hogy a názáreti Jézus feltámadásával már megkezdődött a holtaknak az idők végén esedékes feltámasztása, vagy maga a világ vége és a teremtés újjáalakítása. Merész elképzelés a mindennapi módon továbbélő világ kellős közepén! Hogyan jutottak el a tanítványok tulajdonképpen ehhez az elképzeléshez?

A vallástörténet semmiféle párhuzamot vagy előképet sem kínál az esethez. Léteznek természetesen halott-feltámasztásról szóló elbeszélések, amelyek arról szólnak, hogy halottak visszatértek a földi életbe. A tanítványok azonban éppen így nem értelmezték sohasem Jézus feltámadását. Mind a hellenizmusban, mind pedig a zsidóságban megvolt természetesen az a hit, hogy Isten elragadhatja az embereket. Minden zsidó ismerte azokat az elbeszéléseket, hogy miként ragadta el Isten *Hénokot* vagy *Illést* *Ezdrást* vagy *Bárúkot*. Ezek előzetes eszmei alapjai lehettek volna a pusztán pszichogén kivetítésnek. Az ősi közösség azonban nem azt állította, hogy Isten Jézust elragadta, hanem: Benne *máris* megkezdődött a holtak eszkatológiai feltámasztása. Vallástör-

téneti szempontból nézve teljesen valószínűtlen ennek a felfogásnak a létrejötte. Nem lehet ugyanis belátni, hogy ezek a zsidó hagyományban gyökerező emberek hogyan tudták a végső események kezdetét *egyedül Jézusra* alkalmazni. A zsidók felfogása szerint ugyanis a végső események mindenkit érintenek, és csak a világ végén következnek be. Ha viszont az első tanúk hite és megértése a feltámadott Krisztus valóságos, eszkatológiai megtapasztalásából származik, akkor ez kielégítően megmagyarázza az őskeresztény feltámadási üzenet struktúráját.

A történész mindezek ellenére itt határhoz érkezik. Ha az a meggyőződése, hogy létezik Isten, aki a világot teremtette, és aki felé az egész emberi történelem halad, akkor kész elfogadni annak a lehetőségét, hogy Isten Krisztust feltámasztotta, és hogy holtából való feltámasztásával már beköszöntött a történelem vége, s megkezdődött Isten új teremtése. Azzal is számolhat továbbá, hogy Isten Krisztuson végrehajtott eszkatológiai tettét azoknak nyilatkoztatta ki, akik nagypéntek óta tökéletes kétségbeesésben és reménytelenségben éltek.

Az a történész viszont, aki nem hisz Istenben, s akinek így pusztán evilágian kell magyaráznia a történelmet, az a Húsvét utáni események láttán legföljebb a vállát vonja majd, s nagyon hamar a keze ügyében lesznek a tisztán alanyi és pszichogén víziók. Ezen kívül mindig is hivatkozhatik majd arra, hogy az első tanúk olyan orvosi-ideggyógyászati vizsgálatához, mint amilyent manapság maga az Egyház is megkívánna mindenegyes csoda esetén, egyszerűen hiányzanak a szükséges adatok.

Eredményként leszűrhető, hogy Jézus feltámadását még a megjelenések oldaláról sem lehet pusztán történelmi módszerrel bebizonyítani. Nem lehet olyan lépésről lépésre haladó levezetést kidolgozni, amelynek végén ez a mondat állna: „Tehát Jézus feltámadt“. Másrészt viszont az is igaz, hogy ugyanez a pusztán történelmi módszer nem tud felsorakoztatni bizonyítékokat Jézus feltámadása ellen sem, hanem — amennyiben őszinte és önkritikus — belátja, hogy az üres sír és a megjelenések ténye megmagyarázatlan, sőt pusztán történelmi módszerrel megmagyarázhatatlan jelenség.

A következőket kell tehát megállapítani: A történeti tények nyitva állnak a feltámadás felé, mi több, további értelmezést követelnek, amit a történész csupán mint történész nem képes már megadni.

III. MEG TUDJÁK-E ALAPOZNI HITÜNKET JÉZUS FELTÁMADÁSÁBAN AZ ÚJSZÖVETSÉG TANÜBIZONYSÁGAI?

Láttuk, hogy Jézus feltámadását nem lehet tisztán történelmi módszerrel bizonyítani. Ez azonban nem ok az aggodalomra, és nem is jelent nemleges választ arra a kérdésre, hogy vajon meg tudja-e alapozni az Újszövetség Jézus feltámadásába vetett hitünket. Hiszen már eleve megállapítottuk, hogy Jézus feltámadása nem ugyanolyan térben és időben bekövetkező tény, mint amilyenekkel a történészek egyébként foglalkoznak. Inkább téren és időn kívül álló transzcendens valóság, ami nem mérhető össze a mi térbeli-időbeli világunkkal, új teremtés kezdete, eredete annak az állapotnak, amit az Írás Új égnek és Új földnek nevez. Hogyan válhatnék ez a különleges dimenzióban lefolyó történés egyszerűen a történelmi-kritikai módszer tárgyává? Teljesen érthető tehát, hogy a történész itt határba ütközik, melyet, ha módszereit becsületesen alkalmazza, nem léphet át. Nem a jobb forrásanyag sajnálatos hiányából, hanem magának a dolognak a természetéből következik az, hogy Jézus feltámadását nem lehet történelmileg *bizonyítani*.

Ez más oldalról is érthető: Jézus feltámadásáról szóló mindenegyus kijelentés egyúttal a Feltámadotról magáról szóló kijelentés. A feltámadott Krisztus azonban nem csak *transzcendens* valóság, hanem egyúttal *személyes* is. Am a tisztán személyes értékek területén nincsenek „bizonyítékok“.

Ha manapság „bizonyítékokról“ beszélünk, e fogalomba igen erősen belejátszik a matematikai-természettudományos szemlélet. A természettudomány természetesnek tartja, s ez benne a jellegzetes, hogy ismerettárgyait messzemenően dolgokként — éppen tiszta „objektumként“ — tudja kezelni. (Elég például arra a kémikusra gondolni, aki valamely kémiai kötést elemez.) A megismerésének ez az elemző, távolságot tartó formája azonban elégtelen akkor, ha a személyes valóság megismeréséről van szó. Igaz, ismerettárggyá lehet tenni az embert is, lehet elemezni, s alá lehet vetni a tisztán természettudományos szemléletmódnak. Ami azonban lényege, vagyis a személyes léte, az kívülreked a látómezőn.

Másik személy *önmagát* a maga legbensőbb valóságában

csak úgy ismertetheti meg velem, ha én is megismertetem a magam legbensőbb valóját. Csak akkor tárul fel előttem, ha én sem vonakodom feltárulni belőtte. Csak akkor nyilatkozik meg, ha én is készen vagyok arra, hogy nyilatkozzam neki legmélyebb gondolataimról és érzéseimről. A valódi személyes ismerethez mindaddig nem lehet eljutni, ameddig a megismerő távolságot tart, ameddig semlegesen viselkedik, ameddig társát elemezni akarja. Más szóval: A személyes megismerés csak akkor lehetséges, ha *kockázattal jár*.

Mivel enélkül nincsen személyes megismerés és mivel a feltámadt Krisztus is személyes valóság, méghozzá a szó kizárólagos értelmében, azért Őt is csak akkor lehet megismerni, ha a megismerőben megvan a készség arra, hogy megnyíljk a feltámadás üzenete előtt, és ennek alapján vállalja azt a kockázatot, hogy életét ez az üzenet határozza meg. Ősi szavunk van a nyíltság, a készség és a kockázat együttesének kifejezésére, nevezetesen: *a hit*. Jézus feltámadása megismerésének valójában mindig *a hitben* kell megtörténnie ... Amit itt feltámadás-élményünk *személyes* szerkezetéről mondtunk, az alapvetően az első tanúk tapasztalatára is áll. Ők is *hittek* ...

Ha valaki tehát Jézus feltámadását valóban meg akarja ismerni, annak nincs más választása, mint a hit. A Feltámadotthoz más nem vezet. És ennek megfelelően akkor sem lehet szó sem bizonyításról, sem kimutatásról, sem levezetésről, hanem csak *tanúságtételről* és *hithirdetésről*, amikor a feltámadás üzenetét másoknak adjuk tovább.

Tételezzük fel: Maguk az apostolok állnak rendelkezésünkre, hogy a mai tudomány összes eszközeivel ellenőrizzük, vizsgáljuk és elemezzük őket a megjelenések előtt, alatt és után. Elégséges orvosi és ideggyógyászati szakvélemény birtokába jutunk, amelyek alátámaszthatják történelmi ítéletünket. — Végső soron ekkor is csak hinnénk, vagy nem hinnénk abban, amiről az apostolok tanúskodnak: látták a feltámadott Urat. Az alól a kockázat alól, amit az evangéliummal való találkozás, a tanúságtétel szavai iránti feltétlen bizalom jelentene, ekkor sem mentene fel semmi sem. Alapjában véve még a legideálisabb orvosi és ideggyógyászati dokumentációs anyag birtokában sem tudnánk megkerülni az egyszerű tanúságtételt, úgy, ahogyan

az Pálnál, az 1 Kor 9, 1-ben áll: Láttam az Urat.

Újból és világosan meg kell mondanunk: Ha Jézus feltámadását nem lehet bizonyítani és kimutatni, hanem csak mellette tanúskodni és benne hinni, akkor ez nem Isten részéről elkövetett sajnálatos hiba. A teológusoknak sem kellene aggódva titkolniuk. Ellenkezőleg, olyan pozitívum, amellyel mindig találkozunk, ha személyes valóság megismeréséről van szó. Be kell látnunk végre, hogy az egzakt természettudomány bizonyítási módszereivel emberi életünknek csupán egészen vékony kis szelete ismerhető meg. — Mikor volt a hűség valaha is mérhető? — Mikor volt a szeretet valaha is kimutatható?

Eleve mindent lerombol az, aki kívánja, hogy társa előre kimutassa szeretetét. Aki kívánja, hogy Jézus feltámadását először egzakt módon bebizonyítsák neki (akkor azután majd hisz a Feltámadottban), ugyanezt a tragikus hibát követi el.

Láttuk, hogy a történelmi adatok nyitva állnak a feltámadás felé, sőt azt is, hogy további értelmezést követelnek meg. Végezetül azonban még egyszer hangsúlyozni kell: A történész pusztán mint történész már nem tud nyújtani ilyen értelmezést. A Jézus halála után bekövetkező események valódi magyarázatára csak az talál rá, aki hittel fogadja el a feltámadás üzenetét . . .